

Pozitivizmin Türkiye'ye Giriş ve Türk Düşüncesi Üzerindeki Etkileri

Rahimullah FARZAM

GİRİŞ

Pozitivizm Türkiye'ye XIX. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden geçtiği modernleşme sürecinin bir parçası olarak girmiştir. Ekonomik, fikri, siyasi ve daha birçok yönden sürekli gelişen Batı medeniyetine karşın, birçok yönden gerilemeye başlayan Osmanlı, bu dönemde her yönüyle Batı'dan etkilenmiş ve Batı'yı taklit etmekten kaçınmamıştır. Ekonomik, siyasi ve kültürel yönlerden taklit edilen Batı'nın, Osmanlı toplumuna en büyük etkisi fikri yönden olmuştur. Pozitivizmin Türkiye'ye girişi de bu sürecin bir parçası olarak gerçekleşmiş ve Osmanlı'nın son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin zihni yapısını önemli ölçüde şekillendirmiştir.

Batı'da toplumsal çalkantılara son vermek, devrimleri nihayete erdirmek amacıyla, “nizam ve terakki” ilkesiyle ortaya çıkan pozitivizm, Doğu'da ise Avrupa emperyalizmine karşı imparatorluğun direncini artıracak bir reçete olarak düşünülmüştür. Pozitivizm, Batı'nın kendine özgü pratik toplumsal ve siyasal sorunlarına cevaben doğmuş olsa da sağlam felsefi temellere ve güçlü bir epistemolojik boyuta sahiptir. Doğu'da ise, epistemolojik yönüyle değil daha ziyade siyasal boyutuyla dikkat çekmiş ve politik-ideolojik Saiklerle ithal edilip içselleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda pozitivizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında devleti kurtarmak Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise toplumu şekillendirmek/Batılılaştırmak maksadıyla araçsallaştırılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde pozitivizm, modernleşmenin önemli kaynaklarından birini oluşturmuş ve modern ulus-devletin inşa sürecinde de resmi ideolojinin kurucu öğelerinin önemli bir bölümüne kaynak teşkil etmiştir. Bu açıdan, baştan itibaren Türkiye'de yeni kimlik oluşturmak için gerçekleştirilen tüm toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel üretimler her zaman siyasal bir içeriğe sahip olmuş, siyasal bir işlev üstlenmiş ve çoğu zaman da devlet ideolojisinin üretilmesinin araçları olarak kullanılmıştır. Öte yandan bu süreç elbette, pek çok şeyin yanı sıra yeni bir elit sınıf ortaya çıkarmıştır. Batılılaşma siyasetinin ihtiyaçlarını karşılayacak donanımda insan yetiştirmek amacıyla yeni açılan eğitim kurumlarında ve bürokraside Batılı düşüncelerle yetişen,

gelenekten yavaş yavaş koparak pozitivist, bilimci ve ilerlemeci anlayışlara doğru ilerleyen rasyonel bürokratik-aydın sınıfı meydana gelmiştir. Bu çalışmada söz konusu sürecin bir değerlendirmesi yapılmakta, meydana gelen gelişmelerin Türkiye'nin toplumsal hayatına bıraktığı etkiler incelenmektedir.

1. İnsanlığın Yeni Dini: Pozitivizm

Pozitivizm, Fransa'nın öznel toplumsal ve siyasal koşulları içerisinde doğup kısa zamanda bu ülke sınırlarını aşarak felsefe ve bilim alanında tüm Batı'yı etkisi altına alan bir düşünce sistemidir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Auguste Comte tarafından kullanılan pozitivizm kavramı, felsefeyi bilimselleştirmek ve Avrupa'nın içinde bulunduğu anarşik ortama bir yön verecek toplumbilimi kurmak amacıyla ortaya atılmıştır. Pozitivizm, duygularla hissedilebilir dış dünyanın olaylarıyla yetinmek isteyen ve başka kökenli her bilgiyi değersiz olarak kabul eden bir düşünce sistemine verilen addır. Bu açıdan pozitivizm, algılanabilir olayları ve onların kanunlarını deney ile incelemeyi konu edinir.¹ Pozitivizme göre, toplum canlı bir organ gibidir. Toplumlar başlıca üç gelişme aşaması geçirmiştir: İdare sistemi teokrasi, egemenlik sistemi askeri olan, düşünce sisteminin teolojiye dayandığı aşama, ilk aşamadır. Metafizik aşama ise ikinci aşamadır ve insan/toplum yaşamını gizli güç/kuvvetlerin yönettiğine inanılan bu aşamada yönetim sistemi monarşidir; egemenlik ise hukuka dayalıdır. Pozitivizm son ve bilimin düşünceye egemen olduğu aşamadır. Yönetim sistemi cumhuriyettir, toplum yaşamına egemen olan güç ise endüstridir.²

Pozitivizme göre bilinebilir olan yalnızca olgulardır. Pozitif bilimden başka bilim yoktur. İnsanlığa, insanüstü varlığa dayanmayan ve insan sevgisinden doğan yeni bir insanlık dini gereklidir.³ Bu din, pozitif nedenlerin üstüne kurulmalı, teolojiye olduğu kadar metafiziğe de sırt çevirmelidir. Deneyle sağlanamayan her bilgi, teolojik veya metafiziktir. Pozitivizm, toplumu bilimsel bilgi ile düzenlemek amacındadır.⁴

Her ne kadar pozitivizmin ilk kez 1830'larda Saint-Simon tarafından kullanıldığını ileri sürenler olsa da pozitivizmin esas kurucusu Aguste Comte olmuştur.⁵ İnancı toplumsal hayattan dışlayan,

¹ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986, s. 15-17.

² İbrahim Yasa, *1967 Toplumbilim Ders Notları*, Ankara 1967. s. 9.

³ Ziaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkiye'de Pozitivizmin Tarihçesi", *Ülkü*, 15/89, Temmuz 1940, s. 392-393.

⁴ Hayri Bolay, *1981 Felsefe Doktrinler Sözlüğü*, 2. Bsk., İstanbul 19981, s. 226-230.

⁵ Emel Koç, "Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Yansımaları", *DİSBED Dergisi*, 1/2, Kasım 2009, s. 85.

insanı ise yücelterek tanrısallaştıran bu düşünce Auguste Comte (1798-1857) tarafından bir doktrine dönüştürülerek birkaç yüzyıl içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Auguste Comte'un insanlığın “yeni dini” olarak tanımladığı pozitivism yüzünü Batı'ya dönen birçok toplumu etkilemiş ve kabul görmüştür. Bu akımdan etkilenen birçok bilim ve sanat adamı gibi, Türk aydını da pozitivismden etkilenmiş ve bu düşünceyi kendi toplumuna bilinçli-bilinçsiz aktarmıştır. Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya döndüğü dönemde Türkiye'ye giren pozitivism inancın toplumsal hayatta yeri olmadığına inanan ile kendini Allah'ın yarattığına inanan iki insan tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'de kimilerine göre bugün bile devam eden bu ikililik veya arafta kalma durumunu yaratan pozitivism olmuştur. Pozitivism Fransa'da işçi sınıfının ihtilalci hareketinin çok etkili olduğu bir dönemde bunu “giderilmesi gereken sosyolojik bir olay” olarak gören burjuva tepkisinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.⁶ Türkiye'ye ise, "ilerici burjuva hareketinin" felsefi-ideolojik ögesi olarak girmiştir. Avrupa'da gericileşen ve yıkılışını geciktirmeyi amaçlayan burjuvazinin felsefesi halinde yükselirken, Türkiye'de geç burjuvalaşmanın bir sonucu olarak "ilerici" bir kisve altında yükselmiştir. Pozitivizmin "bilimci" ve "radikal din karşıtı" görünümünü kimi çevrelerde onun "ilerici" bir akım olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Oysa Maurice Cornforth'un “Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak” adlı eserinde gösterdiği gibi, O'nun bu görünüşü aldattıcıdır. Pozitivizm temelleri ve toplumsal amaçları bakımından tartışmasız gerici-burjuva karaktere sahip bir düşünce sistemidir.⁷ Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve günümüze kadar bu ilerici görünümünü korumuştur. Bugün ana çizgileriyle ve en tutucu yanlarıyla resmi egemen ideolojinin temel dayanağı olma özelliğini taşımaya devam etmektedir.

2. Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi

Pozitivizmin Türkiye'ye, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden Geçtiği modernleşme sürecinin bir parçası olarak girmiştir. Dolayısıyla, pozitivismin Türkiye'ye giriş serüvenini anlamak ve açıklamak için Türk modernleşmesine bakmak yararlı olacaktır. Türk modernleşmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve esas olarak Cumhuriyetin kuruluşuyla hız kazanan bir bakıma halen devam etmekte olan Osmanlı-Türk toplumunun Batılılaşma çabalarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Yaklaşık iki asırlık bir geçmişi olan bu süreçte Batı'nın kendi tarihsel dinamikleri üzerinde yükselen modern toplumsal ekonomik ve siyasal kurumların, düşünce ve zihniyet kalıplarının ve insan ilişkilerinin Türk toplumunda da yaratılması

⁶ Maurice Cornforth, *Pozitivizm*, İstanbul 2012, s. 17.

⁷ Maurice Cornforth, *Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak*, Çev: Tonguç Ok, İstanbul 2006, s.136.

amaçlanmıştır.⁸ Burada amacımız Türk modernleşmesini ayrıntılarıyla ele almak olmayıp, bu süreçte pozitivistimin oynadığı rolü ortaya koymaktır. Pozitivism bir dünya görüşü veya bir zihniyet kalıbı olarak Türk modernleşmesinin aktörlerinin önemli bir kısmının geliştirdikleri toplumsal ve siyasi projelerin arka planındaki belirleyici unsur olmuştur. Her ne kadar Osmanlı'da modernleşme serüveninin kesin başlangıç tarihi hakkında birbirinden farklı görüşler bulunsada, Türk modernleşmesinin III. Selim, II. Ahmet döneminde başladığı yönünde genel bir kabul söz konusudur.⁹ Bu dönemdeki modernleşme teknoloji alanıyla sınırlı ve genel olarak “nötr” olduğu için toplumda çok fazla tepki yaratmamıştır.¹⁰ Fakat çok geçmeden siyasal bir içerik kazanan modernleşmenin sadece teknoloji sınırlı alanıyla sınırlı kalmayacağı, kimlik ve zihniyet düzeyinde de bir takım değişim ve dönüşümlere ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmıştır. Sürecin siyasal bir içerik kazanması ve aynı zamanda kültürel normlar ve değerler dünyasında değişimi gerektirmesi, kendi muhaliflerini de yaratmıştır. Süreç bütün toplum ve öncü aydınlar tarafından benimsenerek sorunsuz bir çizgide ilerlememiştir. Modernleşme sürecinin siyasal bir içerik kazanması Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren. Dolayısıyla bir zihniyet ve normlar değişimini ifade etmesi anlamında modernleşme esasen Tanzimat döneminde başlamış ve Cumhuriyetle birlikte “bütüncü” bir karakter kazanmıştır. Modern bir düşünce geleneği olan pozitivistimin Osmanlı-Türk düşünce dünyasına girişi de doğal olarak modernleşme süreciyle eşzamanlı olmuştur ve modernleşme sürecinin seyrine uygun olarak; başlangıçta bilimi ve teknolojik ilerlemeyi mümkün kılan epistemolojik çerçeve, modern toplumsal siyasal kurumların meşruiyet zemini ve nihayet “topyekûn” Batılı ve seküler bir toplum ve siyaset modelinin ideolojisi olarak algılanmıştır.

Pozitivism hareketinin Osmanlı'da doğuşunda edebiyat akımlarının, fen bilimlerinin, Fransızca eğitim-öğretim uygulayan okulların, Avrupa'ya eğitim yapmaya gönderilen ya da giden kimi öğrencilerin, eğitim kurumlarına gelen yabancı uzmanların ve kimi derneklerin etkisi olmuştur. Çevirilerin de önemli bir yeri olduğu yadsınmamalıdır. Burada 1843'te Münif Paşa'nın, Fenelon, Fontenelle ve Voltaire'den; Şinasi'nin Lafontaine, Racine ve Lamartine'den yaptığı çevirilerin pozitivistimin Osmanlı'da şekillenmesini sağladığı belirtilebilir.¹¹ Öte yandan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, Jön Türkler ile “İttihat ve Terakki Cemiyeti” üyelerinin bir kısmının pozitivistimi benimsemesi de pozitivist hareketin gelişmesini sağlamıştır.¹² Özellikle I. Meşrutiyet'ten sonra, Yeni Osmanlıların uzantısı Jön Türk hareketi içinde pozitivism, Ahmed Rıza'nın temsil ettiği biçimiyle bir

⁸ Koç, *age*, s. 77.

⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 36.

¹⁰ Hasan B. Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, Uygur Kocabaşoğlu ve Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce 3*, “Modernleşme ve Batıcılık”, İstanbul, 2002, s. 125.

¹¹ Korlaelçi, *age*, s. 201-202.

¹² *age*, s. 204-205.

toplum felsefesi olarak kültür yaşamına girmiştir. Görülüyor ki pozitivism, Osmanlı aydın' tarafından 1839'dan sonra, yenileşmeyi gerekli gören aydının arayışlarında çözüm olarak gördüğü Batılılaşma uğraşı sırasında Osmanlı toplumuna girmiştir.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Pozitivizme İlk Yönelişler

1789 Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan milliyetçi akımlar tüm dünya devletlerini etkilerken birçok etnik gruptan oluşan Osmanlı İmparatorluğu da bundan nasibini almıştı. Fransız Devrimi'nin Oluşturduğu milliyetçilik dalgasının imparatorluk içinde yarattığı hareketlilik ve imparatorluğun birbiri ardına uğradığı askeri yenilgiler Osmanlı yönetici kadrolarını paniğe sevk etmişti. Bu dönemde yönetici kadrolar, askeri ve idari bürokrasinin temel kaygısı hızla çöküş sürecine giren imparatorluğun bir an önce kurtarılmasıydı. Bunun için arayışa giren Osmanlı yönetici kadroları çözümü giderek Batı'ya benzemek olarak tanımlamaktaydı.¹³ İmparatorluğun sorununu Batı'dan farklı olmak şeklinde tanımlayan Osmanlı aydınları çözümü de giderek daha fazla Batı'ya benzemekte bulmuşlardır. İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm arama süreci aynı zamanda modernleşme sürecidir.

Osmanlı aydını iki karşıt akım olarak gelişen Alman idealizmi ile Fransız pozitivismi arasında seçimini Fransız pozitivisminden yana kullanmıştır. Osmanlı aydınlarının Fransız modelini örnek almalarında iki ülke arasındaki ilişkiler etkili olmuştur. Ayrıca Osmanlı aydını gerçekleştirmek istediği reformların teorik alt yapısını Fransız pozitivisminde bulabiliyordu. Osmanlı'da Batı tekniğinin ithaliyle başladığı ileri sürülen modernleşme Mühendishane'nin kurulmasıyla sembolize edilir.¹⁴ Mühendishane'nin kurulmasından önce de askeri alanda Batı'nın tekniğinden yararlanma söz konusu olmuşsa da Mühendishane'nin kuruluşu söz konusu süreci bir zihniyet etkilemesine dönüştürmesi bakımından önem arz etmektedir. Mühendishane'nin ardından Tanzimat döneminin öncü aydınlarının birçoğunun mensubu olduğu Tıbbiye kurulmuştur.

Modernleşme dönemi düşüncesinin ilk etkileri Tıbbiye'de başlamıştır.¹⁵ Eğitim dili Fransızca olan bu kurum Fransız pozitivisminin Osmanlı'ya aktarılmasında öncülük eden aktörlerle dolmuştur. Pozitivizmin Türkiye'ye meslekten sosyolog veya siyaset bilimciler vasıtasıyla değil de, Tıbbiyeliler tarafından sokulması, onun, hastalıklı bir toplumun tedavisinin Yegâne bilimsel ve zorunlu metodu olarak algılanmasına yol açmıştır. Nitekim pozitivism “hastalıklı” İmparatorluğun tek kurtarıcı can simidi algısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mühendishane ve Tıbbiye'nin kuruluşunu Türk

¹³ N. Mert “Laik Cumhuriyetin Resmi Bilimi: Sosyoloji”, *Dergâh*, 3/35, 1993, 17.

¹⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983, s. 10.

¹⁵ Berkes, *age*, s. 180.

modernleşmesinin en önemli kurumlarından bir diğeri olan Harbiye'nin kuruluşu izlemiştir.¹⁶ Birçok reforma öncülük eden bu okul Türk tarihinde sadece askeri teknik ve bilgilerin öğretildiği bir yer olmaktan öte bir anlam ifade etmektedir. Harbiye bazen yerleşik düzenin bazen de reformcuların dayanağı olmuştur.¹⁷ Başlangıçta Batı'nın üstünlüğünü sadece teknoloji ve bilimsel gelişmişliğinden ileri geldiğine inanan Osmanlı aydınları toplumsal değerler açısından “nötr” olduğu inancıyla Batı'nın bilim ve tekniğini aktarmakla imparatorluğun yeniden güç kazanarak kendi değerleri üzerinde yükselbileceğini düşünmüşlerdir.¹⁸ Ancak Batı'yla temasın başlamasıyla Batı'nın üstünlüğünün sadece bilim ve teknoloji alanındaki gelişmişliğe dayanmadığı, kendi tarihsel dinamizmi içerisinde meydana gelmiş bir dizi kültürel, ekonomik ve siyasal değişimin de bu ilerlemede önemli rol oynadığını gözler önüne sermiştir.

Tanzimat'la birlikte siyasal içerik kazanan modernleşme çabaları siyasal bir çerçevede sürdürülmüştür. 13ü aşamadan itibaren pozitivism, Osmanlı yönetici kadroları ve dönemin aydınları arasında etkin bir düşünce geleneği haline gelmiştir. Dönemin aydınları Batı'nın siyasal kurumlarını incelemeye koyulmuşlardır. Bu da doğal olarak onların Batı'da hâkim olan toplum bilimleri ve siyaset öğretileriyle tanışmalarına sebep olmuştur. Zaten Tanzimat'tan itibaren kesin olarak Batı'ya açılan Fransa'nın etkisinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'da o dönemde hâkim olan pozitivismle tanışması kaçınılmazdı.¹⁹ Osmanlı aydını yukarıda belirtildiği gibi ihtiyaç duyduğu yeniliklerin programını barındırdığı için Fransız pozitivismini seçmiştir.

Yukarıda pozitivism hareketinin Osmanlı'ya girişinin doğrudan felsefi kanallarla olmadığından bahsetmiştik. Başlangıçta çeşitli edebiyat akımların, tercüme ve yukarıda bahsettiğimiz eğitim kurumlarında okutulan fen bilimleri pozitivismin Osmanlı'da tanınmasında etkili olmuştur.²⁰ Münif Paşa, Şinasi ve Ali Suavi pozitivismin Osmanlı'daki ilk temsilcileri olarak bilinirler. Batı medeniyetinin esasen akıl ve yasaya dayandığına inanan Şinasi Osmanlı toplumunu akıl kavramı çerçevesinde sorgulayan ilk aydınlardan biridir. Ona göre Batı'nın gerçekleştirdiği en önemli değişimlerden biri olan yasa ise soyut olan adaletin somutluk kazanmasını ifade etmektedir. Osmanlı yöneticilerinin zaten Tanzimat'ı gerçekleştirmek istedikleri şey de toplumu akılsal olarak düzenlemek ve yasayı tesis ederek toplumdaki sorunları bertaraf etmektir. Şinasi'ye göre pozitivism İslam'ın temel prensipleriyle de uyumaktadır. Ancak daha sonra Şinasi bu hürriyet talebinden vazgeçerek Osmanlı

¹⁶ *age*, s. 191.

¹⁷ *age*, s. 190.

¹⁸ Koç, *age*, s. 78.

¹⁹ Korlaelçi, *age*, s. 193.

²⁰ *age*, s. 214-222.

aydının görevini atalarından kalan devleti korumak olduğunu savunmuştur.²¹ Şinasi'de göze çarpan bu ikililik: bir taraftan Batı'nın medeniyetine, kurumlarına ve bilimsel zihniyetine yapılan övgü diğer taraftan ise kendi dinsel değerlerine bağlılık Tanzimat modernleşme süreci boyunca varlığını sürdürecektir. Örneğin bir taraftan Tanzimat' la Osmanlı hukuk sistemine sokulan Batı tarzı yasalar uygulanırken diğer taraftan da şefi yasalar varlığı devam etmiştir; bir yandan modern eğitim kurumları açılırken diğer yandan medreseler de birer eğitim kurumu olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu ikililik yukarıda da ifade edildiği gibi modernleşmenin bütüncü bir karakter kazandığı Cumhuriyet döneminden itibaren kaldırılmıştır.²² Ancak bu ikililik kültürel ve ideolojik çerçevede canlı bir tartışma konusu olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Çünkü modernleşmenin kendi toplumsal dinamikleri üzerinde gelişmeyip, yukarıdan bir müdahaleyle gerçekleştiği toplumlarda bu tür ikililiklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Dolayısıyla modernleşme adı altında yukarıdan indirgemeci bir biçimde getirilen yeniliklerin kısa sürede sorunsuz kabul görmesi mümkün değildir.

4. Pozitivizmin İlk Etkileri

Tanzimat'la birlikte hukuksal, siyasal ve eğitim alanında getirilen yenilikler Osmanlı-Türk tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Tanzimat'tan itibaren Batı kaynaklı birçok devlet ve toplum kuramının Osmanlı'da yankı bulduğuna şahit oluyoruz. Tanzimat' la birlikte Batı'ya yönelen Osmanlı aydınları modern Türkiye'nin oluşmasında adeta ideolojik harç işlevi gören pozitivizmle tanışmışlardır. Tanzimat'ın ardından modernleşme çerçevesinde Batı kurumlarına benzer kurumların Osmanlı'da yaratılması için kurulan Mühendishane ve Tıbbiye gibi okullarda okutulan pozitif bilimlerin zihinlerde yarattığı etki, sadece bu bilimlere yönelik bir ilgiyle sınırlı kalmamış aynı zamanda bir Batı hayranlığına dönüşmüştür.²³ Bu kuşak Batı medeniyetinin temelinde, doğa olaylarını herhangi bir metafizik güce başvurmaksızın bizzat kendi içinde kavramayı öngören pozitif bilimin yattığına inanmaktaydı. Dolayısıyla doğayı kendi içinde kavrayarak onun üzerinde kontrol sağlanabilirdi.²⁵ Batı'da hâkim olan yeni insanlık dini pozitivizmin bu görüşü savunuyordu. Olayları kavramada her türlü metafizik unsuru dışarıdan bırakan bu görüşün insan hayatının, toplumun kavranmasına ilişkin uzantıları da olacaktır. Yani toplum bilimin konusu olan insan, toplum ve bütün siyasi hadiseler doğa bilimleri prensipleriyle açıklanarak bu yolla toplum üzerinde kontrol sağlanabilirdi. Bu dönemde Osmanlı aydınını cezbetmiş olan şey de doğa bilimi zihniyetinin toplumsal ve siyasal olayların anlaşılmasına olan etkisiydi. Yeni insanlık dinin yeni üyeleri doğa bilimi prensipleriyle hareket ederek

²¹ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul 1990, s. 121.

²² Şerif Mardin, "Batıcılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul 1983. s. 247.

²³ Mardin, *age*, s. 249.

imparatorluğun gerilemesinin gerçek nedenleri tespit edebilir ve ardından çözüm için gerekli adımlar atılabilirdi.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi birinci kuşak Tanzimat dönemi aydınlarının pozitivismle ilişkisi daha çok pozitivismin edebiyat akımlarındaki yansımalarıyla sınırlı iken Jön Türklerle birlikte, pozitivismin siyasal içerik kazanmış formu etkin olarak takip edilmeye başlandı. Auguste Comte'un pozitivismi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı aydınını en çok çeken düşünce hareketiydi.²⁴ Ahmet Rıza “siyasal pozitivismin” en temsilcisidir.²⁵ Ve bu bakımdan burada görüşleri üzerinde biraz durmakta yarar var. Pozitivismle ilk tanışması Dr. Robine'nin Comte üzerine yazdığı bir kitabı okumasıyla başlayan Ahmet Rıza'nın pozitivismden ciddi olarak etkilenmesi ise Paris'te bulunduğu yıllarda, Comte'un öğrencisi olan Pierre Lafitte ile ilişki kurmasından sonradır.²⁶ Ahmet Rıza II. Abdülhamit'e Paris'ten yazdığı layihalarda, toplumun ve siyasetin yasalarının bilimi olan pozitivismi ona telkin eder. Pozitivismin "düzen ve ilerleme" ilkesinden yola çıkan Ahmet Rıza toplumun zorunlu yasalara bağlı olarak işleyen bir yapı olduğuna işaret ederek toplumun rastgele yönetilemeyeceğini savunur. Ahmet Rıza'ya göre toplumun zorunlu yasaları teşhis edilip ona göre yönetildiğinde hem toplumun doğal düzeni korunmuş olur hem de toplum ilerler. Comte'cu pozitivismin “düzen ve ilerleme” (ordre et porgres) veya düzen içinde ilerleme ilkesi Osmanlı yöneticilerinin ve aydınlarının çok ihtiyaç duydukları şeydir- imparatorluk hem ilerletilmelidir hem de mevcut yapısı muhafaza edilmelidir. II. Meşrutiyet'te etkili olan ve içinde Ahmet Rıza'nın da yer aldığı İttihat ve Terakki hareketinin adı bu Comte'cu ilkenin Osmanlı'nın ihtiyacına göre ifade edilmiş şeklidir.²⁷

Comte'un bu görüşlerinin doğal sonucu, toplumun ancak topluma ilişkin “bilimsel” bilgiye sahip olan elit aydınlar tarafından yönetilmesi gerektiğinin kaçınılmaz olduğudur. Nasıl ki her özel alanın bir bilimi ve bu bilimin uzmanı varsa, konusu toplum olan bir bilim ve toplumun işleyiş yasalarını keşfedecek olan uzman da vardır. Toplum söz konusu bilgiye sahip uzmanlar tarafından veya onların kılavuzluğunda yönetilirse toplumun düzen içinde ilerlemesi sağlanmış olur. Comte'un önerdiği bir tur toplum mühendisliğidir. Toplumun uzmanlar tarafından ve topluma ilişkin bilimsel-teknik bilgi aracılığıyla düzenlenmesi gerektiği görüşünü içeren toplum mühendisliği her ne kadar XIX. Yüzyıl Fransız pozitivisminde açık bir biçimde görülmekteyse de, bu görüş daha çok Batı-dışı toplumların modernleştirilmesi sürecinin aktörleri üzerinde etkili olmuştur. Batı-dışı toplumlarda devletin üstten

²⁴ D. Özlem, “Türkiye'de Pozitivism ve Siyaset”, Hasan B. Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, Uygur Kocabaşoğlu ve Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3*, “Modernleşme ve Batıcılık”, İstanbul 2002, s. 452-464.

²⁵ Fındıkoğlu, age, s. 392-393.

²⁶ Köker, age, s. 123.

²⁷ Mardin, age, s. 251.

kararıyla toplumun modernleşme sürecine sokulması, doğal olarak bu süreçte elit bürokratları ön plana çıkarmıştır. Kuşkusuz burada Jön Türk hareketinin bütün temsilcilerinin görüşleri üzerinde durmamız gereksizdir. Ancak şunu vurgulamalıyız ki, Jön Türkler, Osmanlı'da gerçekleştirmek istediklerinin teorik çerçevesini büyük ölçüde Comte'cu pozitivismde bulmuşlardır.²⁸ Jön Türklerin Avrupa'da buldukları ve bir fikrî arayış içinde oldukları dönemde Avrupa'nın en etkin düşünce geleneği Marksizm'di. Ancak şu açık ki, Marksizm, Ahmet Rıza da dâhil Jön Türklerin ilgisini çekmemiştir. Jön Türklerin Avrupa'da bulunduğu süre içinde çok daha yaygın olmasına rağmen Marx'ın düşüncesiyle hiç ilgilenmemeleri, başlıca kaygıları İmparatorluklarını korumak olan ve bu nedenle düzeni her şeyin üzerinde gören bu reformcular açısından şaşırtıcı değildir.²⁹ Toplumsal değişme ve ilerlemeyi devrimci bir formda gerçekleştirmekten kaçınan Jön Türklerin hedefi reformlarla bunu sağlamaktır. XIX. yüzyıl muhafazakâr pozitivismi bunu pekâlâ mümkün kılmaktadır. Burada XIX. Yüzyıl pozitivisminin Osmanlı üzerindeki etkisini birkaç cümlede ifade etmek istersek birinci olarak onun siyasal ve kültürel alanın laikleştirilmesi sürecinde etkili olduğunu ifade etmemiz gerekir: Buna göre toplum ilahi bir yaratım değil, insani hayatın devamı için zorunlu olan ve kendine özgü yasalarla işleyen bir oluşumdur. Bunun doğal sonucu siyasal yönetimin dünyevi bir şey olduğudur. Dolayısıyla onun insani bilgiye dayanarak düzenlenmesi gerekir.

Dinin toplumdaki yeri, toplumun bütünlüğünü sağlayan diğer herhangi bir kurumdan daha fazla ve daha önemli değildir. İkinci olarak, bürokrasinin rasyonel kurallara göre düzenlenmesi, bürokrat kadronun devletçi ideolojiyi temel kabul etmesi pozitivist etkinin sonucudur. Ayrıca "bilimselliğe" yaptığı vurguyla pozitivism, genel olarak tüm toplumsal, siyasal ve kültürel meselelere "bilimsel" bir perspektiften bakmanın epistemolojisi olmak bakımından, zihniyet dünyasının büyük ölçüde belirleyicisi olmuştur.³⁰ Bu da giderek hayatın bütünüyle sekülerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Pozitivismin bu etkileri Cumhuriyet döneminde de açık bir biçimde görülmektedir.

5. Cumhuriyet'in Kurucu İlkeleri ve Pozitivism

Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesi bir daralma özelliği gösterir. Bu daralma 'Üç. Tarz-ı Siyaset formülasyonunda da görülebilir. Bu dönemde Türk milliyetçiliği Turancılıktan uzaklaşırken İslamcılık da ulusalcı bir karaktere bürünür. Belirli sınırlar içinde devletin varlığının sürdürülebilmesinin temel kaygı olduğu bu dönemde yeni rejimin oluşmasına temel teşkil eden düzenlemeler bu kaygı doğrultusunda gerçekleştirilir.³¹ 1920'li yılların ikinci yarısı, yeni rejimin oturtulmasına yönelik

²⁸ C. Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, İstanbul 1993, s.126.

²⁹ *age*, s. 127.

³⁰ Koç, *age*, s. 82.

³¹ Berkes, *age*, s. 192.

düzenlemelerin gerçekleştirildiği yıllardır. 1930.lu yıllar ise, daha çok yeni düzenin düşünsel temellerinin oluşturulmaya çalışıldığı, diğer bir deyişle, yeni cumhuriyetin kimlik ve ideolojisinin temellendirilmeye çalışıldığı yıllar olarak değerlendirilebilir. Temel sorunun Batı'ya benzememek olarak tespit eden yönetici kadrolar Batılılaşma/modernleşme adı altında geçmişin, eski toplumsal düzenin geleneksel kurumları ve değerleri kesin bir kararlılıkla Batılı kurumlar ve değerlerle değiştirir.³²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi, Şeyh Said isyanı, Menemen olayları ve İzmir suikastı gibi gelişmeler de onlara bu düşüncelerini gerçekleştirmek için zemin hazırlar. Sonuç olarak 1930'lu yıllarına başından itibaren yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen her alanda ciddi bir üretim sürecine girdiği anlaşılmaktadır. 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti gibi kurumların kurulması ve bu yıllarda her iki cemiyetin de ilk kongrelerini gerçekleştirmiş olmaları, bu dönemde Güneş Dil Tarih Tezi'nin geliştirilmesi, 1933'te üniversite reformunun gerçekleştirilmesi gibi uygulamalarla yeni devlet kendisine Osmanlı'dan apayrı yeni bir kimlik üretimi arayışına girmiştir.³³ 1935'te kurulan DTCTF'de yeni rejimin bu çabalarına katkıda bulunmak için tesis edilmişti. Kimlik ve kültür düzeyindeki bu çabalara; 1932'de açılmaya başlanan Halkevleri aynı yıl çıkarılan Kadro ve 1933'te çıkarılan Ülkü gibi dergiler katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

Bütün bunlarla hurafeler ve cehalet üzerine kurulduğu ileri sürülen eski yaşam tarzından vazgeçilerek yerine akıl ve bilim üzerine kurulduğu varsayılan yeni yaşam tarzının temellerinin belirlenmesi istenmiştir. Gerek dil ve gerekse de tarih kongrelerinde geliştirilen tezler de, en temelde, bu geçmişten kopuşu ve yeni yaşam tarzlarına geçişin izlerini göstermektedir. Amaç, önceki dönemi belirleyen din temelli anlayışlara gerek duymadan, hatta onlara karşıt olacak tarzda yeni bir anlayışın, yeni bir kimliğin oluşturulmasıdır. Tarih ve kültür yok sayılarak, yeni milli kimliğin temelleri arkeolojik kazılarda ve Anadolu'nun İslam öncesi tarihinde aranmıştır. Tarih ve medeniyet anlayışı evrimci bir doğrultuda kabul edilmiştir. Şimdi bütün bunların gerçekleştirilmesinde pozitivizmin nasıl bir etkiye sahip olduğuna bakmaya çalışalım.

Bilindiği gibi Modern Türkiye'nin kurucu ideolojisi Atatürkçülük veya Kemalizm olarak tanımlanmaktadır. Şerif Mardin'in tanımıyla "*Atatürkçülük, Cumhuriyet Türkiye'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma bazı temel yapısal unsurları değiştirip onların yerine dünya uygarlığına gidişte ilk adım sayılan Batı uygarlığından esinlenmiş bir topluluk kurmak amacına yönelen bir*

³² Mardin, *age*, s. 252.

³³ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu(1929-1937)*, İstanbul, 1992, s. 36.

görüştür."³⁴ Atatürk'ün kurucusu olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10 Mayıs 1931 tarihindeki büyük kongresinde kabul edilen bu ilkeler Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılıktır. Bu ilkelerin modern Türkiye'nin kuruluşunda nasıl bir işleve sahip olduğunu ve bu ilkelerin belirlenmesinde pozitivistimin ne tür bir etki yarattığını biraz daha açmamız gerektiği açıktır. Ancak önce şunu vurgulamalıyız ki, bu ilkelerin hayata geçirilişi bir dizi yukarıdan devrimle olmuştur ve bu zaman zaman, çok güçlü olmasa da, bir direnişle karşılaşmıştır.³⁵ Özellikle toplumun geleneksel, dinsel anlam dünyasını oluşturan semboller ve değerlerle ilgili zorlamaya dayanan değişimler, etkileri bu gün halen devam etmekte olan toplumsal gerilimlere yol açmıştır. Bilindiği gibi "ilerleme" fikri pozitivistimin temel kavramlarından biridir ve düzene bağlı olarak gerçekleşir. Cumhuriyet'in kurucu iradesine göre ilerleme için gerekli olan düzen, daha önceki dönemlerde tanımlandığı şekliyle Osmanlı'yı oluşturan farklı etnik ve dinsel grupların "birliği" (ittihat) ile değil homojen millet kavramı ile oluşturulabilir. Devletçilik ulusal kalkınma fikrinin bir ifadesidir. Devletin iktisadi alanda aktif rol üstlenmesi, sadece ulusal kalkınmanın bir an önce gerçekleştirilmesi ihtiyacından değildir. Hiç kuşkusuz bu kaval önceliklidir, ancak bu ilke aynı zamanda iktisadi alanda hâkimiyet tesis ederek sınıfsız imtiyazsız bir toplum tasavvurunu da pekiştirmektedir. Devletçilik ilkesinin pozitivist siyasal anlayışıyla olan bağı da açıktır: Toplumun düzen içinde ilerleyebilmesi için güçlü, merkezi siyasal bir iktidar.³⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi esasen iktisadi bir ilke olan devletçilik, zamanla siyasi bir ağırlık kazanarak devleti toplumun merkezine koyan siyasi bir ilke olarak algılanmıştır. Kemalizm'in Laiklik ilkesi pozitivist siyaset teorisiyle belki de en sıkı ilişkisi olan ilkedir. Taner Timur'un ifadesiyle: "*Kemalizm'i pozitivism paraleline sokan diğer iki temel kavram ilim ve laiklik kavramlarıdır*"³⁷ Bilindiği gibi pozitivism toplumu ve siyasal kurumları bütünüyle dindışı kategoriler olarak kabul etmektedir. Pozitivist toplum kuramında, özellikle Comte'cu gelenekte dinin yerini bilimin alacağı öngörülmektedir.³⁸ Ancak şunu vurgulamamız gerekmektedir ki, pozitivism Kemalizm'in epistemolojisinin çok güçlü bir zenini oluşturmaktadır ve bu bakımdan Atatürk'ün görüşlerinin Oluşum sürecinde pozitivistimin etkisinin ne olduğuna biraz daha yakından bakmamız gerekir.³⁹ Açıkça ki, bunun toplumsal gerilime yol açan sonuçları olmuştur ve kuşkusuz bu gerilimlerin başında

³⁴ Mardin, *age*, s. 256.

³⁵ Ersanlı, *age*, s. 37.

³⁶ Özelem, *age*, s. 256-264.

³⁷ Taner Timur, "*Atatürk ve Pozitivism*", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, 1983, s. 95.

³⁸ Nurettin Topçu, "Hakikat Düşmanı Üç Felsefe: Pozitivism-Pragmatizm-Sosyolojizm", *Hareket*, 1/11, İzmir 1943, s. 67.

³⁹ A. Arslan, "Atatürk ve Çağdaş Uygarlık". *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1981, s. 45-85.

da söz konusu iki ilkenin, yani Milliyetçilik ve Laiklik ilkesinin kavranış ve uygulanış biçimlerinin yarattığı gerilimler gelmektedir. Kemalizm'in modernleşme projesi ve özellikle Milliyetçilik ilkesi “Osmanlı kimliğini ortadan kaldırırken cemaatsal kimlikleri de çok daraltılmış olan özel alana hapsederek, bireysel olarak yaşanabilen folklorik özelliklere indirgedi.”⁴⁰ Özellikle Laiklik ilkesinin bütün hayatın ve kültürün dindışı bir biçimde düzenlenmesi şeklini alması, başka bir ifadeyle Laikliğin sekülerizm formuna büründürülmesi günümüzde de halen devam etmekte olan bir gerilimin kaynağını oluşturmaktadır. Bilimin üstünlüğüne duyulan inançla “*Laiklik bilimsel sayılmış ve kamusal alanın dinden temizlenmesinin aracı olarak algılanmıştır.*”⁴¹ Pozitivizmin “bilimci” ve “radikal din karşıtı” görünümü, kimi çevrelerde onun “ilerici” bir akım olarak kabul edilmesine yol açmıştır.

Pozitivizm Türkiye'de Batı'da olduğundan farklı sonuçlar doğurmuştur. Bunun en önemli nedeni, Batı'da pozitivizmin, çeşitli felsefi siyasi görüşlerin de mevcut olduğu bir atmosferde algılanmış ve bu bakımdan güçlü eleştirilere uğramış olmasıdır.⁴² Osmanlı'dan başlamak üzere genel olarak Türk modernleşme tarihinde ise pozitivizm, bir bakıma “mutlak doğruyu” temsil eden bilimsel bir kuram, bir yandan bunun bir izdüşümü olarak da “mutlak doğru” bilimsel bir siyasal ideoloji olarak algılanmıştır.⁴³ Açıktır ki bu totaliter bir zihniyetin oluşmasına yol açmıştır. Pozitivizm her iki tarafta da egemen görüş olmasına rağmen çok farklı toplumsal işlevler gördü. Batı'da içsel bir dinamiğin sonucuydu ve toplumla devlet arasında temel bir ayrışmaya neden olmadığı gibi, iki unsuru birleştiren bir özgüven de yarattı. Oysa Osmanlı'dan Türkiye'ye doğru yaşanan tarihsel süreçte pozitivizm dışsal bir model, bir norm olarak işlev gördü ve devletin toplumu baskı altına alarak biçimlendirmede çalışmasının ardındaki rneşruiyeti sağladı.⁴⁴ Yukarıda genel hatlarla göstermeye çalıştığımız gibi pozitivizm. Türk modernleşme sürecinin başlangıcından itibaren etkili olmuş bir Batılı düşünce geleneğidir. Burada bir kez daha ifade etmemiz gerekmektedir ki, bu düşünce geleneği en genel anlamda modern doğa bilimleri kavramını model olarak bir toplumsal ve siyasal teori geliştirmek amacındandır. Hatta söz konusu amacı gerçekleştirdiği iddiasındadır. Kuşkusuz onun bu amacı ve iddiası Türk toplumundaki temsilcileri tarafından da paylaşılmaktadır. Nitekim Türk modernleşme

⁴⁰ Etyen Mahçupyan, *Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*, İstanbul, 1998, s. 62.

⁴¹ Etyen Mahçupyan, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, İstanbul, 2000, s. 211.

⁴² D. Özlem, “Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset”. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3, “Modernleşme ve Batıcılık”*, İstanbul, 2002, s. 452-464.

⁴³ Mahçupyan (1998), *age*, s. 61-62.

⁴⁴ *age*, s. 61.

sürecine kabaca bir göz atarak ortaya koymaya çalıştığımız gibi, pozitivistizmin Türk toplumundaki temsilcilerine göre de tıpkı doğanın olduğu gibi toplumun da zorunlu yasalara vardır ve bu yasalar “bilimsel” olarak bilinebilir. Nasıl ki doğanın zorunlu yasaları keşfedildiğinde doğa bir bakıma kontrol altına alınabiliyorsa, aynı şekilde toplumun yasaları bilindiğinde de toplum kontrol altına alınabilir ve düzenlenebilir. Aslında bu iddia ilk bakışta çok nötr ve “bilimsel” bir iddia olarak görünmektedir. Ancak söz konusu iddia aynı zamanda ve doğal olarak toplum ve siyaset “uzmanı” kavramını da içermektedir ki, buradan toplumun da, esas olarak, toplum ve siyaset “uzmanları” tarafından yönetilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bu açıdan pozitivist sosyolojinin, bir tür toplum mühendisliği için gerekli olan teorik “bilimsel” araçları sunduğunu ve bir tür toplum mühendisliğine hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Buna dayanarak yine vurgulayabiliriz ki, bu “bilimsel” bakış açısı çok hızlı bir biçimde “bilimsel” bir siyasal ideolojiye dönüştürülebilir. Pozitivistizmin Türk modernleşmesi sürecindeki serüveni tam da bu tespiti doğrular gibi görünmektedir. Özellikle Türk modernleşmesinin dönüm noktası olan Cumhuriyet’in kuruluşuna önderlik etmiş kadrolar bu “bilimsel” bakış açısından bilimsel (Bilimizm) ideolojiye geçişi çok hızlı bir biçimde gerçekleştirmişlerdir. Cumhuriyet’in önderleri, pozitivistizm, toplum mühendisliğine kapı aralayan elverişli bir mantık sergilediği için onu klasik geleneği reddetmenin biricik aracı olarak gördüler.⁴⁵ Öte yandan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Batıdakinden farklı olarak Türkiye’de pozitivistizmin belli bir eleştiriye tabi tutulmaması onu temel olarak oluşturulan Cumhuriyetin resmi ideolojisi Kemalizm’in belli bir derinlikten yoksun, katibi son derece dar, kuru totaliter bir düşünce yapısı olarak kalmasını sağlamıştır. Necip Fazıl’ın dediği gibi “giden şey İslam’dı, gelen ise hiç!” Cumhuriyetin kurucuları dinin Osmanlı toplumunda gördüğü fonksiyonları üstüne alacak kurumları toplumsal ve siyasal katılmanın bunları ne kadar zorlayacağını kestirememişlerdir.⁴⁶

Osmanlı’nın giden tüm kurumlarını bıraktık, Cumhuriyet’in getirdiği Diyanet kurumunu bile bu halk tam olarak kabul etmekte zorlanmaktadır. Cumhuriyetin kurucuları laikliğin tutunabilmesi için yeni bir kişilik sisteminin gerekeceği fikrini pek o kadar önemsememişlerdi.⁴⁷ Mardin’in tespitleriyle devam edecek olursak, “*Kemalizm’in derin ya da çok kapsayıcı felsefi temelleri olduğu büyük bir güvenle söylenemez.*”⁴⁸ diyen Mardin, Batı’da laiklerin tanıştıkları, binlerce sayfa eser bıraktıkları “iyi, doğru ve güzel” anlatısı

⁴⁵ Korlaelçi, *age*, s. 257.

⁴⁶ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Ankara, 1991, s. 243.

⁴⁷ *age*, s. 242.

⁴⁸ *age*, s. 243.

hakkında Kemalizm'in bir zaafı olduğu ileri sürüyor.⁴⁹ İyi-kötü: Bir toplumun ahlaki yapısını oluşturur, etik değerlerini düzenler. Doğru-yanlı: Neyin doğru, neyin yanlış olduğu bir toplumun hukuk sistemiyle ilgilidir. Güzel-çirkin: bir toplumun sanat ve estetik anlayışıyla ilgilidir. Bu kavramların tümü Batı'dan alındığına göre Kemalizm'in orijinal doğru ve çirkin” kavramları olduğunu söylemek oldukça güçtür.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmaya kesin karar verdiği ve hızla uygulama koyduğu XIX. Yüzyıl, Avrupa'nın da yüzlerce yıla yayılan siyasal, düşünsel ve iktisadi anlamda yaşadığı büyük dönüşümlerin kurumlaştığı, gelişmişliğinin zirvesini yaşadığı bir yüzyıldı. Fransız ihtilali ile başlayıp (1789) Birinci Dünya Savaşı'yla (1914-1918) sona eren bu yüzyılda Avrupa, hızlı gelişmenin getirdiği pek çok sosyal, siyasal, kültürel ve felsefi problemle karşılaşmakla birlikte, siyasal kurumlarından akademik disiplinlere pek çok alanda belli bir kurumlaşmayı da başarmıştı. XIX. yüzyılda Avrupa'da zirvesine çıkan bu müesseselerle ve sonuçlarıyla XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yüzleşmek durumunda kalan Batı-dışı toplumlar, pek çok tepki geliştirdi.

XIX. Yüzyılda Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi önemli gelişmeler sonrasında yaşanan toplumsal kaostan kurtuluşu sağlayacak toplum biliminin de doğa bilimleri modelinde örgütlenmesi gerektiği kanaatini doğurdu. Yazının giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi bir anlamda Avrupa'da yaşanan daha önceleri benzeri görülmemiş bir gelişmişlik ve refah halinin açıklaması olarak karşımıza çıkan pozitivism, ilerleme ve evrim anlayışlarının yaygın olduğu tarihsel dönem, Osmanlı'nın da çöküşte olduğu ve artık bu çöküşü geleneksel kimlik ve yöntemler aracılığıyla durdurulamayacağı anlayışının iyice yerleştiği, başka bir deyişle, gruplar ve akımlar üstü bir devlet politikası olarak benimsendiği bir dönemdir. Batılı tarzda gerçekleştirilemeye çalışılan kurumsal reformlar, kısa zamanda, pozitivism gibi anlayışları da yeni tür bilgilere muhatap olan ve onları benimseyen Osmanlı aydınları nezdinde kabul edilebilir bir hale getirdi. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde askeri amaçlarla ve bu çerçevede gerçekleştirilen eğitim reformları pozitivist düşünceyle Osmanlı aydınlarının ilk karşılaştığı ortamı oluşturmuştur. Buna ilaveten yurt dışına eğitim amacıyla gönderilen öğrencilerin aracılığını da ilave etmek

⁴⁹ *age*, s. 244.

gerekir. Korlaelçi, bu araçları ve kaynakları şöyle özetliyor: “*Pozitivizmin memleketimize girişi doğrudan doğruya felsefi bir kanal ile olmayıp edebiyat akımları, o devirdeki okullarımıza konan müspet dersler, doğrudan Fransızca tedarikat yapan okullar. Avrupa'ya gönderilen bazı talebeler, eğitim müesseselerimize gelen yabancı uzmanlar, bazı dernekler vs. ile olmuştur.*”⁵⁰ Diğer taraftan pozitivizmin Türkiye'ye girişinde, yenileşme arayışlarında tek çözüm olarak pozitivist anlayışı gören Osmanlı aydını da önemli ölçüde etkili olmuştur. Çökmeye yüz tutmuş olan imparatorluğun direncini artıracak reçete olarak düşünülen pozitivizmin Türk toplumunun siyasal, kültürel ve iktisadi hayatında önemli etkileri olmuştur. Öncelikle pozitivist epistemolojinin öngördüğü toplum mühendisliği gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet aydınlar üzerinde etkili olmuştur. Cumhuriyetin resmi ideolojisi Kemalizm'in epistemolojisinin çok güçlü bir zeminini oluşturan pozitivizm Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyetin önde gelen aydınlarının görüşlerini etkilemiştir.

Devletin üstten kararıyla toplumun modernleştirilme sürecine sokulması doğal olarak bu süreçte elit bürokratik aydınları ön plana çıkarmıştır. Bürokrasinin rasyonel kurallara göre düzenlenmesi, bürokrat kadronun devletçi ideolojiyi temel kabul etmesi pozitivist etkinin sonucudur. Söz konusu aydınlanmış bürokratlar siyasal ve kültürel alanların laikleştirilmesi sürecinde etkili olmuştur. Devlet otoritesiyle gerçekleştirilen bu değişimlerin Batıdan farklı olarak, ne ekonomik ve sosyal zemini vardı ve dolayısıyla yükselmiş toplumsal muhalefetin taleplerine bir yanıtı ne de söz konusu değişimlerin entelektüel-zihinsel bir arka planı vardı. Bu nedenle Osmanlı-Türk modernleşmesi bütün aşamalarında yukarıdan ve devlet eliyle, devlete tabi elit aydınların çabasıyla gerçekleştirilmiştir. Pozitivizm “bilimselliğe” yaptığı vurguyla genel olarak tüm toplumsal, siyasal ve kültürel meselelere “bilimsel” bir perspektiften bakmanın epistemolojisi olmak bakımından, zihniyet dünyasının büyük ölçüde belirleyicisi olmuştur. Bu da giderek hayatın bütünüyle sekülerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Toplumun geleneksel, dinsel anlam dünyasını oluşturan semboller ve değerlerle ilgili zorlamaya dayanan değişimler, etkileri bu gün halen devam etmekte olan toplumsal gerilimlere yol açmıştır. Özellikle Laiklik ilkesinin bütün hayatın ve kültürün dindışı bir biçimde düzenlenmesi şeklini alması, başka bir ifadeyle Laikliğin sekülarizm formuna büründürülmesi günümüzde de halen devam etmekte

⁵⁰ Korlaelçi, *age*, s. 201-202.

olan bir gerilimin kaynağını oluşturmaktadır. Bilimin üstünlüğüne duyulan inançla Laiklik bilimsel sayılmış ve kamusal alanın dinden temizlenmesinin aracı olarak algılanmıştır.

KAYNAKÇA

1. AKTAR, Cengiz, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, İstanbul, 1993.
2. ARSLAN, A., "Atatürk ve Çağdaş Uygarlık". *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.2, 1981, s. 45-85.
3. BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.
4. BOLAY, Hayri, *1981 Felsefe Doktrinler Sözlüğü*, 2. Bsk., İstanbul 1981.
5. CONRNFORH, Maurice, *Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak*, Çev: Tonguç Ok, Evrensel Yayınları, İstanbul, 2006.
6. CONRNFORH, Maurice, *Pozitivizm*, Evrensel Yayınları, İstanbul 2012.
7. ERSANLI, Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul 1992.
8. FINDIKOLU, Fahri, "Türkiye'de Pozitivizmin Tarihçesi", *Ülkü*, 15/89, Temmuz 1940, s. 392-393.
9. KAHRAMAN, Hasan, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", Uygur Kocabaşoğlu ve Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'nin Siyasi Düşünce 3, "Modernleşme ve Batıcılık"*, İstanbul, 2002.
10. KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
11. KOÇ, Emel, "Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Yansımaları", *DİSBED Dergisi*, 1/2, Kasım 2009, s. 75-94.
12. KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, 1990.
13. MAHÇUPYAN, Etyen, *Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet*, Devlet ve Din, İstanbul, 1998.
14. MAHÇUPYAN, Etyen, *Zihniyet Yapıları ve Değişim*, İstanbul 2000.
15. MARDİN, Şerif, "Batıcılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1983, sS. 245-258.
16. MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, Ankara, 1991.
17. MERT, N., "Laik Cumhuriyetin Resmi Bilimi: Sosyoloji", *Dergâh*, 3/35, 1993, s. 12-25.
18. ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983.

19. ÖZLEM, D., “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, Uygur Kocabaşoglu ve Tanıl Bora (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 3, “Modernleşme ve Batıcılık”*, İstanbul, 2002, s. 452-464.
20. TİMUR, Taner, "Atatürk ve Pozitivizm", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul 1983, t. 92-105.
21. TOPÇU, Nurettin, “Hakikat Düşmanı Üç Felsefe: Pozitivizm-Pragmatizm-Sosyolojizm”, *Hareket*, 1/11, İzmir 1943, s. 66-72.
22. YASA, İbrahim, *1967 Toplum Bilim Ders Notları*, Ankara, 1967.